

Solukhumbu Multiple Campus Research Journal

[Yearly Peer Reviewed Journal]

ISSN: 2362-1400

Year 6, Volume 6, Issue 1, Dec. 2024

Solukhumbu Multiple Campus Research Development and Management Committee

‘मेरो चोक’ र ‘हामी’ कवितामा वर्णविन्यास वक्रता**कृष्णराज पुजारा**

Article History : Submitted 16 Sept. 2024; Reviewed 13 Oct. 2024; Accepted 15 Dec. 2024

Author : Krishna Raj Pujara Email: pujarakrishnaraj@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.3126/smcrj.v6i1.74533>**लेखसार**

प्रस्तुत लेखमा ‘मेरो चोक’ र ‘हामी’ कवितालाई पूर्वीय आचार्य कुन्तकको वक्रोक्ति सिद्धान्तको वर्णविन्यास वक्रताको कोणबाट विश्लेषण गरिएको छ। वक्रोक्ति भनेको साहित्यिक तथा घुमाउरो भनाइ हो। काव्य रचनामा आएका वर्णहरूको एकदुई वा अनेक पटक केही अन्तरमा हुने आवृत्तिलाई नै वर्णविन्यास वक्रता भनिन्छ। यस लेखको मुख्य उद्देश्य कवि भूपि शेरचनद्वारा रचना गरिएको ‘मेरो चोक’ र ‘हामी’ कवितालाई वर्णविन्यास वक्रताको आधारमा विश्लेषण गर्नु हो। यो लेखलाई वर्णनात्मक विधिका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ। जसमा ‘मेरो चोक’ र ‘हामी’ कवितालाई प्राथमिक स्रोत सामग्रीका रूपमा लिइएको छ। उक्त कविताहरू वर्णविन्यास वक्रताका दृष्टिले हेर्दा निकै महत्वपूर्ण देखिन्छन्। यस लेखमा कविताका विभिन्न साक्ष्यहरू प्रस्तुत गरेर त्यसको भावलाई औल्याउँदै वर्णविन्यास वक्रताको खोजी गरिएको छ। कविताहरूमा के कस्ता वर्णहरूको पुनरावृत्ति भएको छ ? त्यसको खाजी गदै विश्लेषण गरेर अन्तमा निष्कर्ष निकालिएको छ। उक्त कविताहरूमा वर्णविन्यास वक्रताको प्रयोग प्रचुर मात्रामा भएको छ। जसले कवितालाई सुन्दर बनाउनुको साथै लयात्मक मिठाससमेत थपेको पाइन्छ। यस लेखले वर्णविन्यास वक्रता सम्बन्धी शोधखोज गर्ने पश्चवर्ती शोधकर्ता तथा अनुसन्धानार्थीहरूलाई वर्णविन्यास वक्रता सम्बन्धी विभिन्न अन्योलहरूलाई निराकरण गर्न र कुनै पनि साहित्यिक रचनामा वर्णविन्यास वक्रताको खोजी गरी विश्लेषण गर्नमा मदत पुग्ने विश्वास लिइएको छ।

विशेष शब्दहरू : वर्णविन्यास, वक्रता, आवृत्ति, साक्ष्य, स्वरवर्ण, व्यञ्जनवर्ण**विषयप्रवेश**

प्रस्तुत अनुसन्धानात्मक लेख ‘मेरो चोक’ र ‘हामी’ कवितामा वर्णविन्यास वक्रता अध्ययन गर्ने कार्यसँग सम्बद्ध छ। ‘मेरो चोक’ र ‘हामी’ कविता कविताको स्वच्छन्दतावादी धाराका रूपमा देखापरेका कवि भूपि

शेरचन (वि.सं.१९९२-२०४६) द्वारा रचिएका कविता हुन् । यी दुवै कविता “घुम्ने मेचमाथि अन्धोमान्छे” कविता सङ्ग्रहभित्र सङ्ग्रहित छन् । उनको यो कविताको सङ्ग्रहमा ‘मेरो चोक’ कविता कविताका क्रममा पहिलो नम्बरमा छ भने ‘हामी’ कविता कविताको पाँचौं क्रममा रहेको छ । उनको यस सङ्ग्रहले वि. सं. २०२६ सालको साभा पुरस्कार पनि प्राप्त गरेको थियो । कवि भूपि शेरचन नेपाली स्वच्छदतावादी धाराका सशक्त कवि हुन् । उनका ‘मेरो चोक’ र ‘हामी’ कविता स्नातक र स्नातकोत्तर तहसम्म विश्वविद्यालयका साथै कक्षा ११, १२ नेपाली विषयका पाठ्यांशमासमेत समावेश गरिएको पाइन्छ । शेरचनका यी कवितामा नेपाली समाजको सामाजिक विकृति, विसङ्गतिको भण्डाफोर गर्दै त्यस्ता विकृति, विसङ्गतिको सुधारको अपेक्षा गर्नुका साथै क्रान्तिकारी र विद्रोहीको भाव पनि देखापर्छ । यस लेखमा मेरो चोक’ र ‘हामी’ दुवै कविताको वर्णविन्यास वक्रताको खोजी गरिएको छ । उक्त कविताको अध्ययन विश्लेषण गर्न चाहने अध्येता, र कविताबारे शिक्षण गर्ने शिक्षक एवम् कविता अध्ययनप्रति रुचि राख्ने पाठक लागि धारणा निर्माण गर्न र थप हौसला मिल्ने छ । विभिन्न अध्येताहरूले शेरचनको ‘मेरो चोक’ र ‘हामी’ कवितामा अध्ययन गरे तापनि यी कवितामा वर्णविन्यासको वक्रता प्रयोग सम्बन्धी अध्ययन भएको छैन । प्रस्तुत अध्ययनले ‘मेरो चोक’ र ‘हामी’ कविताको शीर्षकको अध्ययन कार्य गरेकाले पनि प्रस्तुत अध्ययन उपयुक्त र औचित्यपूर्ण नै रहेको देखिन्छ ।

समस्याकथन र उद्देश्य

प्रस्तुत मेरो चोक’ र ‘हामी’ कवितामा वर्णविन्यास वक्रताको खोजी गर्नु यस लेखको मुख्य समस्या हो । यसमा वर्णविन्यासका दृष्टिले उक्त कविताहरू के कस्ता रहेका छन् भन्ने जिज्ञासालाई अध्ययनको मूल समस्याका रूपमा लिइएको छ । यस मूल समस्याको समाधानका लागि प्रस्तुत कवितामा वर्णविन्यासको खोजी गरी विश्लेषण गर्नु नै यस अध्ययनको उद्देश्य रहेको छ ।

अध्ययनको सैद्धान्तिक आधार

वक्रोक्ति सिद्धान्तको वर्णविन्यास वक्रतालाई ‘मेरो चोक’ र ‘हामी’ कविताको सैद्धान्तिक आधारका रूपमा लिइएको छ । वक्रोक्ति शब्द संस्कृति शब्द हो । यो दुईवटा शब्दहरू वक्र र उक्ति मिलेर व्युत्पादन भएको हो । वक्रको अर्थ बाङ्गो वा टेडो हुन्छ भने उक्तिको अर्थ भनाइ वा कथन भन्ने हुन्छ । समग्रमा यसको अर्थ घुमाउरो भनाइ भन्ने हुन्छ । साहित्यमा वक्रोक्तिवादको स्थापना आचार्य कुन्तकले ‘वक्रोक्ति जिवितम्’ ग्रन्थमा गरे तापनि यस वक्रोक्तिको वर्णन अलाङ्कारवादी आचार्य भामहले काव्यालङ्कारमा वक्रोक्ति सबै अलाङ्कारको मूल हो भनेका छन् । भामहका अनुसार काव्य लौकिक कथन होइन यो विशिष्ट कथन हो । यो विशिष्ट कथन अतिशयोक्तिद्वारा प्राप्त हुन्छ र यही अतिशयोक्ति नै वक्रोक्ति हो भनेर भामहले भनेका छन् । यसपछि आचार्य दण्डीले वक्रोक्तिलाई अलाङ्कार विशेषका रूपमा स्थापित गरेका हुन् (कुन्तक, २०१२ पृ. १४) । कुन्तकका अनुसार वक्रोक्ति भनेको घुमाउरो पाराको चमत्कारपूर्ण सुन्दरउक्ति वक्रोक्ति हो । साधारणभन्दा भिन्न-भिन्न किसिमको विशिष्ट कथन नै वक्रोक्ति हो जुन कवि प्रतिभाजनित रचना कौशलबाट उत्पन्न हुने सौन्दर्य सटामाथि आश्रित हुन्छ । यसरी कुन्तकले वक्रोक्तिका ६ भेद बताएका छन् ।

वर्णविन्यास वक्रताको परिचय

साहित्यको सन्दर्भमा वर्ण भनेको लघुतम एकाइ हो । त्यसको संयोजनमा विशेष दक्षता प्रकट गर्नुलाई वर्णविन्यास वक्रता भनिन्छ (पौडेल, २०६६ पृ. १००) । वर्णविन्यास वक्रता वर्णहरूको पुनरावृत्तिद्वारा उत्पन्न गरिने सौन्दर्य हो । काव्य रचनामा आएको वर्णहरूको एक, दुई वा अनेक पटक केही अन्तर गरिने आवृत्तिलाई नै वर्णविन्यास वक्रता भनिन्छ । जसको अर्थ हुन्छ वर्णविन्यासद्वारा उत्पन्न गरिने सौन्दर्य (उपाध्याय, २०६७ पृ. २२४) । यस वर्णविन्यास वक्रतामा कुन्तकका अनुसार पौडलले निम्नानुसारका नियमहरू अगाडि सारेका छन् :

- (क) एक, दुई वा सोभन्दा बढी वर्णहरूको थोरै थोरै अन्तमा आवृत्ति,
- (ख) पञ्चम वर्णहरू स्पशवहसँग संयुक्त भएर आवृत्ति,
- (ग) त, न, ल वर्णहरूको द्वित्वरूप (त्त, न्न, ल्ल) को आवृत्ति,
- (घ) ख र ग बुँदामा उल्लेखित बाहेकका अन्य वर्णहरूमा 'र' को संयोग सहित (र्क, क्र, र्म, मु, र्स) को आवृत्ति ।

यस्ता वर्णहरू सही प्रयोग होस् भनेर कुन्तकले कृत्रिम ढङ्गमा आवृत्ति नहोस् भनेर कुन्तकले प्रतिबन्ध पनि औल्याएका छन् । जसअनुसार उक्त आवृत्तिमा विषयानुरूपता, उपलेप या सुन्दरता एकै किसिमको आवृत्ति अनुकूलताजस्ता कुराहरूको राम्ररी ख्याल गर्नुपर्ने बुझिन्छ । यसो भएमा मात्र वर्णविन्यास वक्रता कायम हुनु सक्ने उनको धारणा छ (पौडेल, २००६६ पृ. १००) । यस वक्रतालाई दुई भागमा विभक्त गरिएको छ । पहिलो भागलाई पनि एक वर्णको आवृत्ति दुई वर्णहरूको आवृत्ति र तीन वर्णहरूको आवृत्ति गरी तीन उपभागमा विभाजित गरिएको छ र अन्य वा पूर्वाचार्याहरूले यसलाई अनुप्रास अलङ्कारका रूपमा स्वकार गरेको कुरो पनि जनाइएको छ । दास्रो भेदलाई पनि माधुर्य आदि वृत्ति तथा यमक (शब्दालङ्कार) आदि आधारमा तीन उपभेदमा विभाजित गरिएको छ । यसरी वर्णविन्यास वक्रताको विधान केवल शाब्दिक चमत्कारका लागि होइन, बरु वर्ण वस्तुको औचित्यलाई ध्यानमा राखेर आन्दानुभूति बढाउने हेतुले गर्नुपर्छ भन्ने निर्देशन दिएका छन् (उपाध्याय, २०६६ पृ. २२४) । यसर्थ वर्णहरूको आवृत्तिबाट सान्दर्य सिर्जना गर्नु नै वर्णविन्यास वक्रता हो ।

अनुसन्धान विधि

यस लेखलाई अनुसन्धानमूलक बनाउनका निम्ति निश्चित सामग्री तथा अध्ययन विधिको उपयोग गरिएको छ । यसमा अबलम्बन गरिएका सामग्री सङ्कलन र सङ्कलित सामग्रीको विश्लेषण विधिलाई छुट्टाछुट्टै उल्लेख गरिएको छ ।

सामग्री सङ्कलन विधि

प्रस्तुत अनुसन्धानका निम्ति गरिएको 'मेरो चोक' र 'हामी' कविताको भिन्न वर्णविन्यास वक्रताको खोजी गर्नका लागि वक्रोक्ति र वर्णविन्यास वक्रतासँग सम्बद्ध सामग्रीको सङ्कलन गरेर त्यसको अध्ययन गरिएको छ । विश्लेषणका सन्दर्भमा प्रयोग गरिएको वक्रोक्ति सिद्धान्त यसको द्वितीयक सामग्रीका रूपमा रहेको छ । घुम्ने मेचमाथि अन्धो मान्छे कविता सङ्ग्रहमा भएका 'मेरो चोक' र 'हामी' कवितालाई प्रस्तुत लेखमा वक्रोक्ति सिद्धान्तको वर्णविन्यास वक्रताका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ ।

अध्ययन विधि

यस लेखमा वर्णविन्यास वक्रताका मान्यताका आधारमा मेरो चोक'र 'हामी' कविताको सूक्ष्म पठन गरी उक्त कविताको विश्लेषण गरिएको छ।

'मेरो चोक' कवितामा वर्णविन्यास वक्रता

'मेरो चोक' कविता भूपी शेरचन (१९९२-२०४६) द्वारा रचित "घुम्ने मेचमाथि अन्धोमान्छे" कविता सङ्ग्रहभित्र सङ्ग्रहित रहेको छ। जसले वि.२०२६ सालमा भूपी शेरचन साभा पुरस्कारद्वारा सम्मानित भएका हुन्। उनको यो कविताको सङ्ग्रहमा 'मेरो चोक' कविता कविताका क्रममा पहिलो नम्बरमा छ। यस्तै 'मेरो चोक' कवितामा कविले समाजको विसङ्गति, अन्धविश्वास, रूढीवादी परम्परालाई क्रान्तिमय भावमा प्रस्तुत गरेका छन्। यहाँ एउटा साँघुरो गल्लीमा भएको चोकको वर्णन गरेको र त्यो चोकमा मानिसलाई समाजलाई चाहिनेभन्दा नचाहिने कुराहरू धेरै छन् भनी चित्रण गरिएको पाइन्छ। देवताले बनाएका मानिस र मानिसले बनाएका देवता पनि त्यो साँघुरो गल्लीमा त्यो चोकमा छन् तर ती दुवै थरी उदास, निराश भएको कुरालाई पनि कविले यस कवितामा आफ्नो भाव प्रस्तुत गरेका छन्। यसै कविताका विभिन्न साक्ष्यहरू लिएर वर्णविन्यास वक्रताको खोजी तल गरिएको छ :

साक्ष्य १

साँघुरो गल्लीमा मेरो चोक छ।

यहाँ के छैन सबथोक छ।

असङ्ख्य रोग छ

अनन्त भोक छ

असीम शोक छ

केवल हर्ष छैन

यहाँ त्यसमाथि रोक छ

साँघुरो गल्लीमा मेरो चोक छ।

यहाँ के छैन सबथोक छ।

प्रस्तुत माथिको मेरो चोक कविताको साक्ष्य १ को कवितांशमा मानिसले उपभोग गर्ने चिचवस्तुहरू नभए पनि यहाँ मानिसलाई बेफाइदा गर्ने धेरै चिचवस्तुहरू भएको भाव कविले यसमा रोचक र घोचक रूपमा व्यक्त गरेका छन्। कवितांशमा वर्णविन्यास वक्रताको प्रयोग खोजी गर्ने क्रममा अ, ओ, क, ग, छ, न, म, य, र, ल, स आदि जस्ता वर्णहरूको बढी मात्रामा आवृत्ति भएको देखिन्छ। यसमा पनि स्वरवर्ण कम मात्रामा र व्यञ्जन वर्णहरू बढी मात्रामा प्रयोग भएको पाइन्छ। जुन स्वरवर्ण अ ३, ओ ११ पटक आवृत्ति भएको पाइन्छ भने व्यञ्जनवर्णहरू क १०, ग ३, छ ११, म ६, न ५, य ५, र ६, स ७ पटक आवृत्ति यस कवितांशमा भएको पाइन्छ। यहाँ यस कवितांशमा ९ वटै पंक्तिहरूको अन्तमा छ व्यञ्जनको आवृत्ति भई आएको कुनै-कुनै ठाउँमा बिचबिचमा पनि आवृत्ति भई ११ पटक दोहोरिएकाले कवितांशमा उक्त वर्णले थप लयात्मक सुन्दरता थपेको

छ । यसका साथै यी माथिका पटक-पटक आवृत्ति भएर आएका वर्णहरूले नै वर्णविन्यास वक्रता निर्माण गर्नमा विशेष भूमिका खेलेको देखिन्छ । जसले कवितालाई रोचक तथा विनोदात्मक बनाउँन पनि विशेष मद्दत गरेको पाइन्छ ।

साक्ष्य २

यो मेरो चोकमा
 देवताले बनाएका मानिस र
 मानिसले बनाएका देवता
 यो दुवै थरीको निवास छ
 तर यहाँ यी दुवै थरी उदास छन् ।
 दुवै थरी निराश छन् ।
 मानिस उदास छन् ।
 किनकी तिनलाई यहाँ
 रातरात-भरि उपियाँले टोक्छ
 दिन-दिन-भरि रुपियाँले टोक्छ
 र देवता उदास छन्
 किनकी तिनलाई यहाँ
 नकसैले पुज्छ न कसैले ढोग्छ
 त्यसैले यो चोकमा
 देवता र मानिसले एक-अर्कोलाई धिक्काउँ
 एकसाथ पुर्पुरो ठोक्छन्
 साँघुरो गल्लीमा मेरो चोक छ ।
 यहाँ के छैन ? सबथोक छ ।

प्रस्तुत 'मेरो चोक' कविताको साक्ष्य २ को कवितांशमा मानिसले बनाएका देवता र देवताले बनाएका मानिस दुवै भ्रममा बाँचेका छन् भन्ने भावविचार व्यक्त भएको पाइन्छ । उक्त कवितांशमा पनि स्वरवर्ण र व्यञ्जनवर्णहरूको आवृत्ति प्रबल मात्रामा भएको देहिन्छ । जसमा स्वरवर्णहरू आ २१, इ ७, ए १६, ओ ९ पटक आवृत्ति भएको देखिन्छ भने व्यञ्जन वर्णहरूमा क १९, छ ११, द १२, न २१, त १०, य १० र स १४ पटक आवृत्ति भएको पाइन्छ । यी आवृत्ति भएर आएका स्वरवर्ण र व्यञ्जनवर्णहरू कवितांशमा पटकपटक दोहोरिएका छन् । यहाँ आ र ए स्वरवर्ण अनि क, न, स वर्णहरू अरु वर्णको तुलनामा बढीमात्रामा दोहोरिएका छन् । स्वरवर्णहरूका रूपमा आ, इ, ए, ओ कतै अप्रत्यक्ष रूपमा देखिएका छन् कतै प्रत्यक्ष रूपमा देखिएका छन् । यी माथि उल्लिखित सबै वर्णहरूले वर्णविन्यास वक्रता निर्माण गर्नमा मुख्य भूमिका खेलेर कवितांशलाई थप लयात्मक र कवितालाई मार्मिक बनाएको छ ।

‘हामी’ कवितामा वर्णविन्यास वक्रताको प्रयोग

‘हामी’ कवितामा पनि कविले मानिसको भ्रम, विसङ्गति, परनिभरमा बाँचेको कुराहरूलाई क्रान्तिकारी विचारका माध्यमबाट कवितालाई प्रस्तुत गरेका छन्। हामी जति माथी उठौं तर हामी पानीका फगत, पानीको थोपा हौं किनकी पानी पनि सूर्यद्वारा माथि उचालिन्छ र जो बादल बन्छ, त्यस्तै हामी मानिस पनि आफू खुसी कहिल्यै मिल्न नसक्ने कसैले मिलाई दिनुपर्ने, हामी क्यारमबोर्डको गोटी जस्तै जो स्ट्राइकरद्वारा सञ्चलित हुन्छौं त्यस्तै मानिस पनि परनिभर परजीवि भएको कुरा पनि कविले यस कवितामा प्रस्तुत गरेका छन्। हामी बुद्ध नभइकन वीर कहिल्यै हुन सक्दौं भन्ने भावविचारका माध्यमबाट हामी कविताले समाजको राजनीतिक, समाजिक, आर्थिक विसङ्गतिप्रति व्यङ्ग्य प्रहार गरेको पनि पाइन्छ। उक्त कविताले हामी आफ्नो खुट्टामा खाफै उभिनुपर्छ, अरूको भ्रमा बस्नु हुँदैन भन्ने सन्देश पनि दिन खोजेको छ। यस कवितामा कविले सामाजिक विकृति विसङ्गतिको बेमेलको जरो खन्दै त्यस्ता कुरामा सुधार गरेर आत्मनिर्भर बन्नुपर्ने भाव प्रस्तुत गरेका छन्। प्रस्तुत यस कविताको विभिन्न साक्ष्यलाई प्रस्तुत गरी वर्णविन्यास वक्रताको खोजी गरेर विश्लेषण तल गरिएको छ :

साक्ष्य १

टर् ... टर् टर् टर् उने घिनलाग्दा भ्यागुताहरू पालेर
विष नभएका साँपहरू अगालेर
हामी जतिसुकै माथि उठौं
जतिसुकै यताउति दगुरौं
जतिसुकै ठूलो स्वरमा गर्जौं
तर हामी भित्र-भित्र खोक्रा छौं
हामी उठाइएको कुनै महत्त्व छैन
हाम्रो दगुराइको कुनै लक्ष्य छैन

प्रस्तुत माथिको हामी कविताको साक्ष्य १ को कवितांशमा नेपाली समाजमा भएका विभिन्न मानिसहरूको विसङ्गतिको चित्रण गर्दै अस्त्विताको खोजी गर्नुपर्ने भाव सिर्जना भएको छ। उक्त साक्ष्यमा वर्णविन्यास वक्रताको खोजी गर्ने क्रममा कवितांशमा आ, इ, उ स्वरवर्णहरू व्यञ्जनवर्णहरूसँग मिलेर आएका छन् भने क, ज, छ, त, म, ह आदि वर्णहरू बढी मात्रामा प्रयोगमा आएका छन्। जसमा स्वरवर्णहरू अप्रत्यक्ष रूपमा आ १८, इ १२, ए १४ पटक आवृत्ति भएर आएका छन् भने व्यञ्जनवर्णहरू क ७, न ७, त ७, म ७, ज ३, द ३, छ ३, ट ४, ह ४, र १० पटकसम्म आवृत्ति भएका छन्। आवृत्ति भएका वर्णहरूको विवरणलाई हेर्दा उक्त वर्णहरू धेरै पटक आवृत्ति भएर आएका छन्। जसमा स्वरवर्णहरूमा सबैभन्दा बढी आ वण १८ पटक आवृत्ति भएको छ भने व्यञ्जन वर्णहरूमा सबैभन्दा बढी र १० पटक आवृत्ति भएको छ। क्रमश आ, इ, उ १८, १२, १४ पटक प्रत्यक्ष रूपमा आएका छन् भने उक्त वर्णहरू अप्रत्यक्ष रूपमा पनि व्यञ्जन वर्णहरूसँग मिलेर पनि आएका छन्। यस्तै क, न, त, म, ज, द, छ, ट, ह, र वर्णहरू पटकपटक दोहोरिएका छन्। यी दोहोरिएका स्वर र व्यञ्जनवर्णहरूले वर्णविन्यास वक्रता निर्माण गर्नमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको छ। जसले कवितालाई पनि थप लयात्मक र सौन्दर्यता सिर्जना गर्नमा विशेष भूमिका खेलेको छ।

साक्ष्य २

हामीले आफ्नो पूर्वस्मृति गुमाइ सक्थौं
हामीले आफ्नो विगत उँचाइलाई बिर्सि सक्थौं
हामीले मानिसको सामान्य उँचाइलाई बिर्सि सक्थौं
हामीले सामान्य मानिसको उँचाइलाई बिर्सि सक्थौं

प्रस्तुत माथिको साक्ष्य २ को कवितांशमा कविले समाजको विसङ्गति भण्डाफोर गर्दै त्यसको गहन चित्रण गरेका छन्। हामी मानिस भनाउँदाहरूले सबै महत्वपूर्ण कुराहरू तथा अमूल्य चिचहरू गुमाएको छ। सामान्य मानिसको र मानिसको सामान्य उँचाइलाई चिन्न नसकेको र चिन्न गाह्रो भएको तर त्यसलाई सही के हो चिन्न सक्नुपर्छ, हामीले आफ्नो क्षमता तथा उँचाइलाई चिन्न सक्नुपर्दछ भन्ने भावविचार पनि प्रस्तुत कवितांशले देखाएको छ। यस कवितांशमा वर्णविन्यास वक्रताको खोजी गर्ने क्रममा यहाँ स्वरवर्णहरूमा *आ, इ, उ* र व्यञ्जनवर्णहरूमा *क, म, य, ब, न, स, ल ह* आदि वर्णहरू पुनारावृत्ति भएका छन्। यी वर्णहरूले वर्णविन्यास वक्रता निर्माण गर्नमा मुख्य भूमिका खेलेको छ। कवितांशको सुरुमा र अन्त्यमा अन्त्यानुप्रास मिलेकाले यसलाई थप गीतीमय बनाउन पनि उक्त वर्णहरूले विशेष भूमिका खेलेको छ। यी वर्णहरूले वर्णविन्यास वक्रतामा मुख्य भूमिका खेलेर कवितांशलाई प्रभावकारी बनाएको छ। यो कवितांशमा प्रयोग भएका वर्णविन्यास वक्रतालाई सिर्जना गर्ने क्रममा *आ १६, इ १२, म ९, ले ७ उ ७, य ६, क ६, ह ४, ओ ४* पटकसम्म पुनारावृत्ति भएको छ। जसमा 'आ' वर्ण सबै भन्दा बढी आवृत्ति भएको छ। यो कतै प्रत्यक्ष र कतै अप्रत्यक्ष रूपमा आवृत्ति भएर आएको छ। यस्तै व्यञ्जन वर्णहरूमा 'म' वर्ण बढी आवृत्ति भएको छ। जुन वर्णहरूले कवितालाई थप मिठास बनाएको देखिन्छ।

साक्ष्य ३

हामी आफूखुशी कहिल्यै मिल्न नसक्ने
कसैले मिलाइदिनुपर्ने
हामी आफूखुशी कहिल्यै छुटिन नसक्ने
कसैले छुट्याइदिनुपर्ने हामी आफूखुशी कहिल्यै अगाडि बढ्न नसक्ने
कसैले पछाडिबाट हिर्काउनुपर्ने हिँडाउनुपर्ने
हामी रङ्ग-रोगन छुटेका
टुटेका फुटेका
पुरानो क्यारमबोर्डका गोटी हौं

यस माथिको साक्ष्य ३ को कवितांशमा कविले समाजका मानिसहरू परजीवी, निराशातिर, विकृति, विसङ्गतिर उन्मुख भइरहेको भावविचार प्रस्तुत गरेका छन्। प्रस्तुत कवितांशले मानिसलाई निजीव वस्तु क्यारमगोटीसँग तुलना गरेको छ, जो गोटीहरू स्टाइगरद्वारा सञ्चालित हुन्छन्। अहिलेका मानिसहरू पनि हामी नेपाली जो विदेशीको सशारामा, बाचेको कुरा कवितांशले देखाइएको छ। उक्त कवितांशमा वर्णविन्यास

वक्रताको खोजी गर्दा यहाँ आ, इ, क, न, म, स, ह जस्ता वर्णसहरू धेरै पटक आवृत्ति भएका छन् यी आवृत्ति भएर आएका वर्णले नै वर्णविन्यास वक्रता जनाउँछ। यी वर्णहरूको आवृत्तिलाई हेर्दा जसमा स्वरवर्ण आ १५, इ १७ पटक दोहोरिएको पाइन्छ भने व्यञ्जनवर्णहरू न १६, क १३, म ६, स ६ पटक आवृत्ति भएको छ। यिनै दोहोरिएर आएका तथा पुनरावृत्ति भएका वर्णहरूले नै वर्णविन्यास वक्रतालाई गोडमेल गरेको देखिन्छ। जसले गर्दा कविता सुन्दर बन्न पुगेको छ।

साक्ष्य ४

हामी वीर छौं
तर बुद्धू छौं,
हामी बुद्धू छौं
र त हामी वीर छौं
हामी बुद्धू नभईकन वीर कहिल्यै हुन सकेनौं
हामी महाभारतको कथामा वर्णित एकलव्य हौं

यस माथिको साक्ष्य ४ को कवितांशमा कविले हामी नेपालीहरू वीर छौं तर बुद्धू छौं र त हामी वीर छौं भनेर नेपाली समाजमाथि चोटिलो व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन्। नेपालीहरू त्यसै वीर भएका होइनन् नेपालीहरू यस कारणले वीर भएका हुन् जुन बुद्धू छन्। हामी नेपाली बुद्धि भइकन वीर हुन जानेका छौं भन्ने भावविचार पनि कविले यस कवितांशका माध्यमबाट व्यक्त गरेका छन्। उक्त कवितांशमा वर्णविन्यास वक्रताको खोजी गर्दा यहाँ छ, म, ब, द, ध, र, न, त, ह जस्ता वर्णहरू पचुर मात्रामा आवृत्ति भएका छन्। यी पचुर मात्रामा आवृत्ति भएर आएका वर्णहरूले नै वर्णविन्यास वक्रता सिर्जना गर्ने कार्य गरेको पाइन्छ। उक्त कवितांशका चार पंक्तिको अन्त्यमा छौं वर्ण आएर अन्त्यानुप्रास पनि मिलाएकाले कवितांशलाई थप मिठास थप्नुका साथै थप लयात्मक बन्न मद्दत पुगेको छ। जसमा आवृत्तिलाई हेर्दा आ ८, इ ७, म ७, उ ६, ह ६, र ५, न ४, , छ ४, त ४, द ३, पटक गरी स्वर र व्यञ्जन वर्णहरू आवृत्ति भएका छन्। यी वर्णहरूले नै वर्णविन्यास वक्रता निर्माणच गर्नमा विशेष भूमिका खेल्नुका साथै कवितांशमा शोभा पनि बढाएको छ।

साक्ष्य ५

हामी पाइतला हौं
केवल पाइतला
र फगत पाइतला
पाइतला : जसको भरमा शरीर उभिन्छ
पाइतला : जसको आधारमा शरीर हिड्छ
क्पाइतला : जसको आधारमा शरीर हिड्छ
पाइतला : जसको भरोसामा शरीर दगुर्छ

प्रस्तुत माथिको साक्ष्य ५ को कवितांशमा कविले जसरी मानिसको सिद्धो शरीर पाइतलामा अडेको छ त्यसै गरी अरूको सामु उभिन अरूको अगाडि अगाडि जान पनि त्यो पाइतलाको आवश्यक पर्छ भन्ने भाव प्रस्तुत भएको छन् । मानिस केवल परनिर्भरमा बाँचिरहेको छ, देश केवल परनिर्भरमा बाँचिरहेको छ । जुन मेरो देश विदेशीको इशारामा चलिरहेको छ । अब हामीले परनिर्भर होइन आत्मनिर्भर भएर बाँच्न सक्नुपर्छ भन्ने विचार पनि यसले व्यक्त गरेको छ । उक्त कवितांशमा वर्णविन्यास वक्रताको खोजी गर्ने क्रममा यहाँ पनि विभिन्न वर्णहरूको आवृत्ति भएको पाइन्छ । जसमा र १०, ल ८, इ ७, प ७, त ७, क ४, म ४, स ४, ज ३, श ३, छ ३, पटक वर्णहरू पुनरावृत्ति भई वर्णविन्यास वक्रतामा विशेष भूमिका खेलेको पाइन्छ ।

साक्ष्य ६

हामी दौडमा प्रथम हुन्छौं
 र हाम्रो निधारले टिका थाप्छ
 हामी दौडमा प्रथम हुन्छौं
 र हाम्रो घाँटीले माला लाउछ
 हामी दौडमा प्रथम हुन्छौं
 र हाम्रो छातीले तकमा टाँस्छ
 हाम्रो टीका थाप्ने निधार अर्कै छ
 हाम्रो माला लगाउने घाँटी अर्कै छ
 हाम्रो तकमा टाँस्ने छाँती अर्कै छ
 हामी त फगत कसैको इशारामा
 टेक्ने, हिड्ने र दगुर्ने पाइतला हौं
 केवल पाइतला
 र फगत पाइतला

प्रस्तुत साक्ष्य ६ को कवितांशमा पनि कविले मानिसका शरीरका जतिपय अङ्गले सम्मान पाएका छन् प्राय ती सबै फगत पाइतलाले गर्दा हो । पाइतला शरीरको सबै भन्दा बढी महत्त्वपूर्ण अङ्ग हो भन्ने समान्यार्थ पाए तापनि यसको विशिष्टार्थ यो देशमा जे जति कार्यहरू भएका छन् केवल ती विदेशीको इशारामा चलेका छन् । हामीले अरूले गरेको कार्यमा छाती फुलाउनुभन्दा आफूले परिश्रम गरेर छाती फुलाउन राम्रो हुन्छ भन्ने विचार व्यक्त गर्नु हो । उक्त कवितांशमा वर्णविन्यास वक्रताको खोजी गर्ने क्रममा यहाँ विभिन्न वर्णहरूको आवृत्ति भएको देखिन्छ । विशेष गरी यहाँ म २२, ह १७, त ११, छ, ११, न १०, र १०, ल ८, क ८, इ ६, अ ३ पटक गरी स्वर र व्यञ्जन वर्णहरू दोहोरिएका छन् । यी दोहोरिएर आएका वर्णले नै वर्णविन्यास वक्रताको परिपोषण गर्नमा मुख्य भूमिका खेल्नुका साथै कवितांशलाई लयात्मक र सौन्दर्यात्मक बनाउन पनि विशेष भूमिका खेलेको छ ।

निष्कर्ष

वक्रोक्ति भनेको साहित्यिक घुमाउरो भनाइ हो । काव्य रचनामा आएका वर्णहरूको एकदुई वा अनेक पटक केही अन्तरमा हुने आवृत्तिलाई नै वर्णविन्यस वक्रता भनिन्छ । काव्य रचनाको कुनै पनि वर्णहरूको उचित संयोजनबाट काव्य निर्माण हुन्छ । यस्तै कवि भूपी शेरचनद्वारा लिखित 'मेरो चोक' र 'हामी' कवितामा वर्णविन्यास वक्रता प्रशस्त रूपमा भेटिन्छ । जहाँ 'मेरो चोक' कवितामा अ, क, आ, छ, म, ए, त, य, स, र जस्ता वर्णहरूको आवृत्ति धेरै मात्रामा भएको पाइन्छ भने 'हामी' कवितामा आ, इ, उ, क, ह, र न, म, ज, श, स, त जस्ता वर्णहरूको आवृत्ति धेरै मात्रामा भएको पाइन्छ । यी आवृत्ति भएर आएका वर्णहरूले वर्णविन्यास वक्रताको निर्माण गर्नमा विशेष भूमिका खेलेको पाइन्छ । यस्ता वर्णहरू पटक-पटक आवृत्ति भएर आउँदा कविता सुन्दर अनि लयात्मक बन्न पनि पुगेको देखिन्छ । 'मेरो चोक' कविता भन्दा 'हामी' कविताको लमाई बढी नै छ । यी दुवै कवितामा कवि भूपी शेरचनले देशको नेपाली समाजको तत्कालीन समयको अर्थात् समकालीन समाजको विकृति तथा विसङ्गतिको चित्रण गर्दै त्यसको अस्त्विताको खोजी गर्नुपर्ने भावविचार प्रकट गरेका छन् । यसका साथसाथै मान्छेले परनिर्भरबाट आत्मनिर्भरतातर्फ केन्द्रित हुनुपर्ने प्रगतिवादी स्वर पनि कविले सुसेलेका छन् ।

सन्दर्भसूची

उपाध्याय, केशवप्रसाद, (२०६७), *साहित्य प्रदीप*, साभा प्रकाशन ।

कुन्तक (सन् २०१२), *वक्रोक्तिजिवितम्*, गुरुकुल विश्वविद्यालय वन्दावना ।

पौडेल, विष्णुप्रसाद, (२०५७), *संस्कृत काव्यशास्त्र*, एम.एस सर्भिस ।

शेरचन, भूपी, (२०२६), *घुम्ने मेचमाथि अन्धो मान्छे*, साभा प्रकाशन ।